

Cenzúra na Slovensku v druhej polovici päťdesiatych rokov¹ (Aktéri a vybrané dokumenty)

PAVEL MATEJOVIČ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

PAVEL MATEJOVIČ: The Censorship in Slovakia in the Second Half of the 1950s. (The people involved and the selected documents)
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 62, No. 1, p. 15 – 33.

The study focuses on the second half of the 1950s, which is generally seen as a period of political thaw, following the 20th Congress of the CPSU, which had impact on culture, too. However, underneath the phoney „liberalization“ there were still trials going on, which was more or less a continuation of the Stalinist methods of managing culture in the first half of the 1950s. Imposing censorship, i.e. establishing the Head Office of Press Supervision by the government decree of 22 April 1953 can be perceived within this context. The censorship office was established as „non-public“ in order to have a more effective control system, which was supposed to act as a form of „creative leadership“, i.e. not only to ban but also to fulfil the didactic function. The study also analyses the censor commentaries as an autonomous „genre“; reading by a censor often looked like a review composed in the manner of normative ideological instructions. The Office of Press Supervision directed its attention to literary magazines *Kultúrny život*, *Mladá tvorba* as well as the production of certain poets and writers (the Concretists, Vladimír Mináč, Anton Hykisch, Dominik Tatarka, Milan Rúfus, Ivan Mojík etc.). The power control of culture after February 1948 was not only executed by means of the censorship office but also by other institutional mechanisms (laws, organizations, appointed editors).

Key words: censorship, Socialist Realism, literary magazines, genre

Druhá polovica päťdesiatych rokov je všeobecne vnímaná ako obdobie politického uvoľnenia, ktoré nasledovalo po XX. zjazde KSSZ, čo malo vplyv aj na kultúrnu sféru (kritika „kultu osobnosti“ a „deformácií socializmu“, generačná a hodnotová diferenciácia, dôraz na subjekt, tematizácia každodennosti, inšpirácie predvojnovými avantgardami, nadväznosť na tradíciu a pod.). Tieto procesy „destalinizácie“ sú identifikovateľné najmä v priestore štátom riadenej a mocensky regulovanej „oficiálnej kultúry“ (zjazdy a konferencie, kultúrne a literárne periodiká, vydateľská a edičná činnosť). Pod povrchom inscenovanej „liberalizácie“ sa však odohrávali procesy, ktoré boli viac či menej pokračovaním stalinských metód riadenia kultúry z prvej polovice päťdesiatych rokov.

V tomto kontexte možno chápať aj zriadenie cenzúry, resp. Hlavnej správy tlačového dozoru, ktorá bola ustanovená na základe uznesenia vlády zo dňa 22. 4. 1953. Zriade-

¹ Skrátená verzia štúdie bola zverejnená v časopise *Tvar* (Cenzúra v druhej polovici päťdesiatych rokov na Slovensku. Latentné formy stalinského riadenia kultúry na Slovensku. In: *Tvar*, roč. 25, 2014, č. 7, s. 12 – 13.).

nie Hlavnej správy tlačového dozoru malo zásadný vplyv na celú kultúrnu sféru. Po februári 1948 totiž neexistoval ešte jednotný cenzúrny systém – dôležitú úlohu zohrávala autocenzúra, štát sa opieral o „vyspelosť“ straníckych kádrov“ v redakciách a vydavateľstvách, neskôr bol vytvorený tzv. inštitút dozerajúceho redaktora. Tento mechanizmus sa však ukázal ako nie celkom spoľahlivý, preto v roku 1952 vznikla potreba efektívnejšieho systému kontroly.

Podľa Jiřího Knapíka sa prvé návrhy na zriadenie cenzúrneho úradu prerokovali na predsedníctve ÚV KSČ už v januári 1950. Na základe uznesenia vlády podliehala Hlavná správa tlačového dozoru predsedníctvu vlády, od septembra 1953 potom prešla pod ministerstvo vnútra. Na Slovensku sa začala kádrová a organizačná štruktúra budovať už začiatkom júla 1953, pričom v tom čase zamestnávala 74 pracovníkov. Vznikom tohto úradu teda komunistický systém len upevnil svoj totalitný charakter, cenzúra sa totiž netýkala len klasických médií, novín, časopisov, vydávaných kníh, rozhlasového vysielania, ale v podstate akéhokoľvek verejného vystúpenia či príležitostného oznámenia (zápisy v kronikách, úmrtné oznámenia a pod.).²

Poradným orgánom povereníctva vnútra bolo kolégium, ktoré bol vytvorené na základe uznesenia vlády Československej republiky zo dňa 19. 5. 1953. Správa tlačového dozoru (ďalej STD) svoju pozornosť najskôr zamerala na kontrolu piatich ústredných denníkov, do literárnych a kultúrnych časopisov najskôr nezasahovala. Vyskytli sa aj názory, podľa ktorých mali literárne texty a kultúrne periodiká zostať mimo rámca jej kontroly, v jej dobových dokumentoch z roku 1954 nachádzame takýto záznam: „*Pri zabezpečovaní kontroly materiálov v plnom rozsahu naráža Správa tlačového dozoru na Slovensku na prekážky, lebo niektorí činitelia Povereníctva kultúry, Sväzu československých spisovateľov a nakladateľov krásnej literatúry sú názoru, že niektoré ich publikácie by nemali podliehať kontrole STD.*“³ Aj v tomto kontexte môžeme identifikovať určitý paradox – v porovnaní s oficiálne deklarovanými zámermi komunistickej moci v oblasti kultúry (boj proti bezkonfliktovosti a schematizmu) vzniká „tajne“ inštitucionálny nástroj, ktorý má ešte viac utužiť charakter totalitnej kontroly.

Orgán tlačového dozoru bol síce zriadený podľa sovietskeho vzoru (Glavnoje upravlenije po delam literatury a izdatelstev), no mal v rámci Československa svoje špecifické prejavy, ktoré sa líšili najmä v dôraze na stupeň „ideologickej čistoty“, resp. formou, akou boli jednotlivé zásahy zdôvodňované. Svoju úlohu pritom zohrávali aj členovia politbyra ÚV KSČ, na Slovensku to bol predovšetkým mocenský trojuholník Bacílek – David – Strechaj.

Práve druhý menovaný, ako to vyplýva aj z materiálov STD, mal podstatný vplyv na metódy a riadenie tlačového dozoru (v jeho zložke sa v Slovenskom národnom archíve našla podstatná časť relevantných cenzúrnych zásahov ako v prípade jednotlivých autorov, tak aj v prípade literárnych časopisov). Pavol David, ako uvádza Jan Pešek, už v tridsiatych rokoch odišiel do ZSSR a v roku 1931 prijal sovietske štátne občianstvo, pričom spolupracoval so sovietskymi bezpečnostnými orgánmi. V roku 1944 prišiel na

² Pozri KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948 – 1956*. Praha : Nakladatelství Libri, 2006.

³ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát. Správy STD, kartón 51, roky 1953 – 1954.

Slovensko ako spravodajský dôstojník s jednotkami sovietskej armády, v roku 1952 sa stal tajomníkom ÚV KSS a okrem iného riadil aj 2. oddelenie ÚV KSS, pod ktoré patrila aj ŠtB. V päťdesiatych rokoch podával informácie vtedajšiemu tajomníkovi ÚV KSS Georgijovi Maximilianovičovi Malenkovovi a bol hlavným organizátorom politického procesu s tzv. buržoáznymi nacionalistami. David patril medzi najortodoxnejších stalinistov, ktorí mali významný vplyv v mocenských štruktúrach aj po roku 1956 (členom ÚV KSS bol do roku 1963). Jeho aktivity boli zamerané najmä proti intelektuálom, ktorých nenávidel. Ladislav Mňačko v knihe *Siedma noc* o ňom píše: „Teror, čo na Slovensku nastolil hneď po prevzatí funkcie tajomníka ústredného výboru, bol neznesiteľný. Nikto si nemohol byť istý, či mu nepadne za obeť. Nás spisovateľov nenávidel najviac (...).“⁴ V podobnom duchu na neho spomína v rozhovoroch s Petrom Holkom aj Vladimír Mináč: „Bol to človek neuveriteľný, nemal iné skúsenosti len policajné, aj to treťotriedne policajné skúsenosti, a tento treťotriedny policajt vládol, lebo Bacilek sa snažil robiť všetko, aj procesy, aj ideológiu, aj robotnícku triedu, a kým on toto všetko robil, zatiaľ David vládol: príšera, vyzeral ako vlk vo svojej nore, vždy len vybrechol a potom sa skryl; pravdaže, niekomu pri tom odhryzol nohu.“⁵

V jednotlivých Davidových zložkách medzi dokumentmi STD však nenachádzame jeho priame intervencie, vyjadrenia či cenzúrne zásahy, jeho moc bola naozaj skôr „skrytá“, na cenzúrnych zásahoch priamo participovali povereník vnútra O. Jeleň, vedúci STD J. Bächer a zástupca vedúceho Štefan Knut. STD úzko spolupracovala so IV. oddelením ÚV KSS, ktoré viedol Viliam Šalgovič (Šalgovičovo meno sa objavuje najmä v súvislosti s cenzúrovaním textov Dominika Tatarku). STD si bližšie začala všímať kultúrne periodiká (okrem literárnych sa to týkalo aj výtvarného umenia a filozofie) až po roku 1956 najmä v súvislosti s 2. zjazdom československých spisovateľov a maďarskými udalosťami. Hlavným objektom cenzúrnych zásahov boli najmä časopisy *Kultúrny život* a *Mladá tvorba*.

Fungovanie cenzúrnych mechanizmov (spolupráca STD s členmi a pracovníkmi ÚV KSS) možno odhaliť aj z jednotlivých hlásení, napríklad pri odôvodnení zákazu úvodníka Niekoľko úprimných slov od Ladislava Mňačku, ktorý mal byť uverejnený v čísle 12 v roku 1957, a článku Rudolfa Skukáleka Nástup mladej generácie sa píše:

„Obsah obidvoch článkov prekonzultoval vedúci Správy tlačového odboru s. dr. Bächer s povereníkom vnútra s. Jeleňom. Na jeho doporučení prerokoval vedúci STD obsah článkov súdruhmi Lúčanom, Sarvašom, Kominárom a Křížom na ÚV KSS. Prerokovania obsahu článkov na ÚV KSS sa zúčastnil aj s. Hoffman, vedúci tlačového odboru ÚV KSS. Po tejto konzultácii zdôvodnenie zásahu prerokoval pracovník Správy tlačového dozoru s. Ligurský s členom redakčnej rady Kultúrneho života s. Jánom Procházkom, ktorý sa pri tejto príležitosti vyjadril, že „takýto postup k materiálom, ktoré majú byť zverejnené, nemôže prispievať k zblížovaniu stanovísk, ale že vedie k prehlbovaniu rozporov medzi stranou a spisovateľmi.““⁶

⁴ Cit. podľa LEIKERT, Jozef: *Taký bol Ladislav Mňačko*. Bratislava : Luna, 2008, s. 142.

⁵ HOLKA, Peter: *V košeli zo žihľavy*. Martin : Patrín, spol. s r. o., 1992, s. 30 – 31.

⁶ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD 0545/57, kartón 54, rok 1957.

Literárny život na Slovensku v druhej polovici päťdesiatych rokov spracoval formou samostatnej monografie politológ Juraj Marušiak.⁷ Ako prvý detailne opísal formy mocenskej kontroly v oblasti literárneho života, ktoré nasledovali po 2. zjazde ZČSS, študentských zhromaždeniach v máji 1956 a poľských a maďarských udalostiach. ÚV KSS spolu s ŠtB a STD situáciu a nálady slovenských spisovateľov podrobne monitorovali a následne prijímali „opatrenia“, čo ilustrujú aj dobové dokumenty. Tento postup na jednom zo zasadnutí straníckej skupiny Zväzu slovenských spisovateľov otvorene kritizoval Juraj Špitzer, podľa ktorého správa tlačového dozoru oznamuje mená spisovateľov ŠtB a funkcionári komunistickej moci sa nechávajú informovať iba Pavlom Davidom a políciou. Pavol David sa osobne angažoval v prípade knihy noviel A. Bednára *Hodiny a minúty*, týkalo sa to najmä novely *Rozostavaný dom*. Oficiálnu kampaň proti knihe otvoril Viliam Šalgovič v *Pravde* (25. 4. 1957), pričom okrem iného napísal, že Bednár znevažuje SNP a revolučné tradície robotníckej triedy. Ešte ostrejšie proti knihe vystúpil Oskár Jeleň, podľa ktorého bola Bednárova kniha namierená „proti nášmu zriadeniu“ a objavili sa dokonca aj návrhy Bednára internovať. K Šalgovičovej kritike Bednára sa neskôr pripojil aj tajomník ÚV KSČ Jiří Hendrych a predseda Federálneho zhromaždenia Zdeněk Ferlinger.⁸

Bednárova kniha nakoniec v roku 1957 predsa len vyšla, Jozef Leikert v monografii o Ladislavovi Mňačkovi uvádza, že sa tak udialo na základe osobnej intervencie Karola Bacílka, ktorý údajne s Mňačkom hrával karty, vyplýva to z Mňačkovej výpovede, z ktorej Leikert cituje: „Bol to nápad Karola Bacílka, ktorý sa ma pri kartách spýtal, čo poviem na Fonziho Bednára. V mojej prítomnosti oslovoval spisovateľov domácimi menami alebo prezývkami, čím mi dával najavo, že s niektorými je v dôvernom vzťahu. Veľmi chcel mať kamarátov umelcov, ale tí sa mu akosi vyhýbali. Mne to bolo jedno, pre mňa bolo rozhodujúce, že nebol zákerný (...) Na Bednára sa ma pýtal preto, lebo David sa zastrája na veľkú vec (...) Bacílek to spravil tak, že David ani Šalgovič o ničom nevedeli.“⁹

Pomerne obsiahle pasáže však cenzúra odstránila z Bednárovho článku Zlatá stránka dejín, ktorý vyšiel pri príležitosti ázijských spisovateľov v 5. čísle *Kultúrneho života* v roku 1957:

„My môžeme hovoriť za tých spisovateľov, ktorí si želajú žiť svojím normálnym životom ako občania v pokoji, vo svojom vlastnom domácom a spoločenskom usporiadaní pomerov. Povedal som, že v kultúrnej spoločnosti by malo byť možné, aby písali, čo sa im páči, ak sú lojálni k diktátu vlastného svedomia. Okrem toho by mali mať možnosť vytvoriť si slušné živobytie publikovaním toho, čo napíšu, a možnosť, aby sa nemuseli predávať, aby nemuseli prostituovať svoje nadanie tým, že sa znížia k propagande ale k žurnalizmu, a aby nemuseli predávať dušu za misu šošovice (...) V tomto spisovateľ nie je slobodný. Je bezmocným nástrojom v rukách mocných síl spoločnosti

⁷ Pozri MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Prius, 2001.

⁸ Tamže.

⁹ MŇAČKO, Ladislav: *Siedma noc*. Bratislava : Práca, 1990, s. 135 – 136.

(...) Cieľom týchto a možno ešte ďalších konferencií je a bude hlavne to, aby si spisovatelia sami ujasnili svoju funkciu v dnešnom svete, aby sa sformovali v silu a aby aj kompetentných politických a iných činiteľov upozornili na seba ako na silu, ktorú nemožno nevšímavo obchádzať pri budovaní znesiteľného života v dnešnom svete. Závisí už len od spisovateľov samých, či v takúto silu vo svetovom rozsahu vyrastú, a ako sa to podarí (...).“¹⁰

Hykisch a Mináč¹¹

Nie však všetci autori mali takéto „šťastie“, niektorým vydanie titulov na istý čas pozastavili, no iní sa už vydania nikdy nedočkali. Za mocensko-administratívnymi rozhodnutiami sa ale skrývajú individuálne osudy konkrétnych autorov, ktorí sa uchýľovali aj k sebaponižujúcim „sebakritickým“ gestám alebo sami neskôr participovali na mocenských a cenzúrnych mechanizmoch.

V roku 1957 Literárny fond Zväzu slovenských spisovateľov vypísal súťaž o literárne dielo so súčasnou tematikou. Víťazným titulom sa stal román Antona Hykischu pod názvom *Krok do neznáma*. Ako uvádza Juraj Marušiak, na odporúčanie literárneho kritika Jozefa Bžocha, vtedajšieho redaktora *Slovenských pohľadov*, bol zaradený do edičného plánu vydavateľstva Slovenský spisovateľ (recenzie na román napísal Andrej Mráz, Juraj Špitzer a Ivan Kusý). Jeho vydanie však STD nakoniec zastavila, pretože Hykisch ako osoba mal „kádrové závary“, v roku 1949 sa totiž pokúsil o útek do zahraničia. Udiadlo sa tak na základe osobnej intervencie povereníka ministerstva vnútra Oskára Jeleňa, ktorý na Hykischu napísal denunciačný list adresovaný Byru ÚV KSS. V liste okrem iného píše: „Potom začal študovať na tamojšom gymnáziu až do roku 1949. V tomto roku sa pokúsil o útek do zahraničia, ale bol našimi orgánmi na hraniciach v západných Čechách chytený a odsúdený nepodmienečne na šesť mesiacov. Z tohto dôvodu bol z gymnázia vylúčený. Pretože jeho skutok bol kvalifikovaný ako mladické dobrodružstvo, prijali ho k doštudovaniu na gymnáziu v Leviciach.“¹²

Hykischova „kádrová minulosť“ bola v konečnom dôsledku dôvodom k literárnej diskvalifikácii jeho románu:

„Autor z nesprávnych meštiackych hľadísk posudzuje ženy ako celok. Zásadne ich stavia do pozície morálne zvrhlých bytostí, ktoré nie sú na nič iné súce, len do posteľe. Autor sa pri líčení týchto javov nevyhýba ani vulgarizmu (...) Celý román pôsobí depri-mujúco a neukazuje žiadne východisko. Autor (sám nedávno promovovaný ekonóm) pouk-ladal vedľa seba všetky subjektivistické názory študentov, v prostredí ktorých stále žije, pričom ojedinelé nedostatky povýšil na všeobecne platné.“¹³

¹⁰ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD 0545/57, kartón 54, rok 1957.

¹¹ Vplyv cenzúry na tvorbu Vladimíra Mináča podrobnejšie analyzujem v monografii *Vladimír Mináč a po-doby literárneho diskurzu druhej polovice 20. storočia*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej litera-túry, 2014.

¹² Tamže.

¹³ Tamže.

Hykisch sa rozhodol na zákaz svojho románu reagovať a svoj list adresoval práve Oskárovi Jeleňovi, jeho odpoveď sa nesie v duchu ponižujúcej sebakritiky: „Na vysokej škole prišlo štúdium marxizmu-leninizmu, politickej ekonómie, Kapitálu. To mi otvorilo nové svety (...) Kým iní kolegovia zháňali dievčatá, pijatiku a tancovačky, sedel som na dlhých schôdzach, plenárkach, aktívoch, školeniach a iných akciách ČSM a ROH. Sedel som tam dobrovoľne, jednoducho z pocitu vnútornej nutnosti.“¹⁴ Nakoniec ani tento list nepomohol autorovi k zmene rozhodnutia STD a román nakoniec vyšiel až v roku 1963.

Odlišný osud postihol zbierku próz a noviel Vladimíra Mináča pod názvom *Z nedávnych čias*, ktorá mala vyjsť rovnako v roku 1957 vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ, no na podnet STD nikdy nevyšla a ostala len vo forme rukopisu. Aj tento text sa našiel v archívoch STD práve v zložke Pavla Davida. Podľa Mináčových vyjadrení mal s Davidom osobnú skúsenosť, ktorú v rozhovoroch s Petrom Holkom opisuje skôr ako tragikomickú historku: „Raz som zahrešil na poľskom konzuláte – bol poľský štátny sviatok, začalo pršať a museli sme sa schovať pod strechu; zahrešil som: Jebem mu Boha, dažďu, ako sa recepcia pekne začala a musíme utekať! Za mnou stál David, počul to a zažaloval ma na sovietsky konzulát, že verím v Boha, že som teista.“¹⁵

V zdôvodnení zákazu Mináčovho rukopisu sa v dokumentoch STD z roku 1957 píše: „Dej poviedok sa odohráva v rôznych obdobiach nášho života od roku 1944 až po dnes. Autor našu nedávnu minulosť hodnotil ako obdobie teroru. Funkcionárov opisoval ako bezcharakterných a bezzásadových ľudí, čo vyúsťovalo v poslednej poviedke *Ako ma na recepcii pokúšal diabol*, ktorá na zásah PV – Správy tlačového dozoru bola už predtým vypustená z Kultúrneho života.“¹⁶ Mináčov rukopis bola zaslaný 15. októbra 1957 na posúdenie aj Ladislavovi Štollovi, ktorý ho posudzoval takmer dva roky, čo dokumentuje list z 28. januára 1959, ktorý adresoval Oskárovi Jeleňovi: „Vážení soudruhu, v příloze Ti vracím ve smyslu nášho telefonického rozhovoru rukopis V. Mináča *Z nedávnych čias*. Děkuji Ti a prosím za prominutí, že jsem věci tak dlouho vyřizoval. Se soudružským pozdravem Ladislav Štoll.“¹⁷

Mináč sa pokúsil zverejniť satirickú prózu *Ako ma na recepcii pokúšal diabol* aj v časopise *Plamen* v roku 1963. Svedčí o tom aj list z 24. mája 1963 adresovaný námestníkovi ministra vnútra Zárubovi, ktorý bol vedúcim pracovníkom cenzúry. Ten sa okrem iného odvoláva aj na zákaz jej zverejnenia z roku 1956 v *Kultúrnom živote*: „Z týchto dôvodů a vzhledem k obsahu povídky upozornili jsme pracovníka ideologického oddělení ÚV KSČ s. K. Kostrouna, aby byla posouzena vhodnost otištění povídky. Nyní s K. Kostroun sdělil, že proti uveřejnění nejsou námitky.“¹⁸ V obsahu 6. čísla časopisu *Plamen* je síce uvedená, ale namiesto nej je zverejnený text od chorvátskeho spisovateľa Miroslava Krležu *Tisíc a jedna smrt*, čo môže signalizovať, že próza bola odstránená v poslednej chvíli.

¹⁴ Tamže.

¹⁵ HOLKA, Peter: *V košeli zo žihľavy*. Martin : Fatrin, spol. s r. o., 1992, s. 30 – 31.

¹⁶ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD 0545/57, kartón 54, rok 1957.

¹⁷ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát. Správy STD, kartón 56, roky 1959 – 1960.

¹⁸ TOMÁŠEK, Dušan: *Pozor, cenzurováno! aneb Ze života soudružky cenzury*. Praha : Vydavatelství a nakladatelství MV ČR, 1994, s. 135.

Mináčov prípad bol verejne známy, cenzorskú aféru spomínajú vo svojich denníkoch napríklad František Hečko a Ivan Kupec. Obaja v tejto súvislosti spomínajú povereníka vnútra Oskára Jeleňa. František Hečko píše: „Boli sme na Štyroch grobianoch od Goldoniho v Hviezdoslavovom divadle. Bacílek stlitol a bol som rád, keď som sa od neho dostal. Jeleň sa mi ‚požaloval‘, čo vyviedol Mináč. Myslím si – dobre vám tak, však ja som si svoje už vypil, zlížte si voľačo aj vy, páni komunisti, ktorí máte vlastné obchody, vlastných holičov, vlastné nemocnice (hop! – som sa liečil aj ja)!“¹⁹

Jedna z Mináčových zakázaných próz však predsa len vyšla, hoci sa o tomto fakte nezmieňuje žiadne hlásenie STD. Ide o prvú poviedku pod názvom *Svedomie*, ktorá v českom preklade Svědomí vyšla v roku 1956 v 37. čísle *Literárních novin*. Príbeh súvisí s témou stalinských pracovných lágrov. Dvaja hlavní protagonisti, ktorí najskôr trpeli v koncentračnom tábore, sa náhodne stretávajú v trestaneckom lágri – jeden ako obeť politických represii päťdesiatych rokov a druhý ako návštevník (vysoký komunistický funkcionár). Príbeh je zároveň aj psychologickou introspekciou do vnútra postáv uvedomujúcich si „rozpornosť doby“, ktorá ľudí pretvorila na poslušnú „masu“ – vzniká tu teda protirečenie medzi ideou a jej „faktickou“ realizáciou.

Mináč sa po spomenutej cenzorskej afére stal akoby zatrpknutý a postupne sa polemicky vyhranil voči modernistickým podnetom a názorom reprezentovaných mladou literárnokritickou generáciou. J. Leikert sa v tejto súvislosti odvoláva na výpoveď Ivana Mojíka (aj Mojíkovi zhodou okolností STD dala v roku 1958 zošrotovať už vydanú básnickú zbierku *Dnešný vzduch* a po cenzúrnych zásahoch vyšla už o rok neskôr): „Meniť sa začal aj Vladimír Mináč, ktorý sa roku 1958 stal šéfredaktorom *Slovenských pohľadov*. Viacerí si všimli, že z hlavného protagonistu reformného pohybu sa postupne stával odporca všetkých moderných prúdov, ktoré postupne začali vnikať do slovenskej literatúry. Ladislav Mňačko mu to otvorene vyčítal. Dobré si na to pamätá Ivan Mojík, ktorý bol raz s ním na alkoholickom ‚pokece‘, ako nazývali pravidelné stretnutia. Mňačko mu vraj dobre vynadal a Mináč sa s rovnakou vehementnosťou bránil. Chvilami to vyzeralo, že si dajú po hube.“²⁰

Bezprostredne po tom, ako sa Mináč stal šéfredaktorom *Slovenských pohľadov*, nepriamo sám participoval na cenzúrnych zásahoch. STD v roku 1958 odmietla zverejniť básne Jozefa Mihalkoviča, Jána Stachu a Bohuslava Kováča s odôvodnením, že sú bezideové a pornografické s náboženskými motívmi. V záverečnej vete hlásenia sa píše: „Hlavný redaktor *Slovenských pohľadov* s. Vladimír Mináč súhlasil s vypustením básní bez námietok.“²¹ O svojich zakázaných prózach a celej cenzorskej afére sa Mináč sa vo svojich vyjadreniach a spomienkach nezmieňoval ani po roku 1989. Podľa našich zistení tak urobil len v roku 1968, keď v apríli na konferencii Zväzu slovenských spisovateľov vo svojom prejave podľa stenografického záznamu povedal: „Dva razy ma odsúdil spisovateľský kolektív: raz v roku 1951 za buržoázny nacionalizmus a cynizmus, druhý raz v roku 1957, pretože som napísal knihu proti moci a jej zneužívaniu. V prvom prípade ma

¹⁹ HEČKO, František – JANČOVÁ, Mária: *Denníky 1938 – 1960*. Bratislava : Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2011, s. 366.

²⁰ LEIKERT, Jozef: *Taký bol Ladislav Mňačko*. Bratislava : Luna, 2008, s. 167.

²¹ SNA, A ÚV KSS f. P. David, Správa tlačového dozoru, prehľad najdôležitejších zásahov. DZ – Sekr.-0336/59.

zväz vyhnal zo zamestnania nie na hodinu, ale na minútu. V druhom prípade mi nevydal knižku.“²² STD však zasiahla do všetkých relevantných Mináčových prozaických titulov vydaných v rokoch 1956 – 1963, napríklad cenzúrne zásahy súboru krátkych próz pod názvom *Tmavý kút* (1960) majú jedenásť strán.²³

Rúfus a Tatarka

Cenzúra v druhej polovici päťdesiatych rokov zasiahla aj do diel ďalších autorov, okrem už spomenutých to boli diela Jána Smreka, Ivana Kupca, Dominika Tatarku, Milana Rúfusa, Alexandra Matušku a Michala Chorvátha. Oveľa masívnejšie a rozsiahlejšie zásahy sa týkali literárnych časopisov, najmä *Kultúrneho života* a *Mladej tvorby*. Zvláštnu pozornosť venovala komunistická moc *Mladej tvorbe*, kde začali uverejňovať svoje prvé práce viacerí mladí autori. Politickým represiam namiereným voči tomuto časopisu venuje vo svojej monografii samostatnú kapitolu Juraj Marušiak. STD mala pripomienky k Rúfusovej úvahe *Nástup generácie*, ktorú predniesol 20. 1. 1957 na otvorení výstavy mladých autorov a ktorá mala tiež vyjsť v *Mladej tvorbe*. Celý text Rúfusovej úvahy sa rovnako našiel v archívoch STD. Okrem iného povedal:

„A tu sa priveľa rozkazovalo. Revolúciu v umení nerobí jedna náhlivá a presadzovaná teória, pretože v umení jedinou skutočnou revolúciou je umelecký čin: A práporom umeleckého činu nie sú proklamácie a uznesenia (...) Preto, ak táto výstava má ctížiť niečo manifestovať, nuž manifestuje temperamentne neodcudziteľné právo umelca a človeka slobodne hľadať právo na čestný omyl, ktorého prednosť pred bezcharakternou bravúrnosťou musíme toľko zdôrazňovať práve dnes.“²⁴

Rúfusi STD zakázala aj príspevok do ankety *Kultúrneho života*, ktorú redakcia usporiadala v súvislosti so skúškami jadrových zbraní v roku 1957. Rúfus v nej napísal:

„Vždy som si prijal, aby ľudia, ak sa už v niečom musia podobat' zvieratám, podobali sa im v úcte k svojmu hlasu, ktorá im nedovolí užívať veľké slová inokedy ako vo chvíľach veľkej radosti a veľkej úzkosti. Preto dnes hovorím ako občan po občiansky: Odstrániť hrozbu atómovej vojny je prvoradou úlohou ľudstva. Splnenie tejto podmienky nesmie byť viazané na nijaké podmienky. Má sa živým ľuďom rozpadávať telo od rádioaktívneho žiarenia, bude im asi jedno, či sa im rozpadáva v socializme, alebo v kapitalizme. To je jasné. I kapitalizmus i socializmus sú pre živých. A atómová vojna je smrť ľudstva. Smrť, proti ktorej obraz zániku sveta z biblického Zjavenia Jánovho trpí nedostatkom fantázie.“²⁵

Dôvodom na odstránenie Rúfusovho príspevku bol podľa STD jeho pacifizmus – „v otázkach atómového zbrojenia dáva na jedno rovnítko socialistické a kapitalistické

²² MINÁČ, Vladimír: Stenografický protokol z konferencie Zväzu slovenských spisovateľov. In: *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 19, s. 5.

²³ Mináčovými zakázanými prózami sa detailnejšie zaoberám v monografii *Vladimír Mináč a podoby literárneho diskurzu druhej polovice 20. storočia*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014.

²⁴ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD 0545/57, kartón 54, rok 1957.

²⁵ Tamže.

krajiny. Zásah bol prejednaný so zastupujúcim šéfredaktorom s. Proháckom, ktorý so zásahom nesúhlasil²⁶.

Rovnaký osud postihol aj vyjadrenie Dominika Tatarku, ktorý v ankete uviedol:

1. Ako na mňa zapôsobili zprávy o pokusoch a ničivých následkoch nukleárnych zbraní? Ako na každého poddaného občana, ako na každého človeka, ktorý nechce nikoho ovládnuť ani spasť, ktorý chce žiť ako živá povedomá uzlinka v pláste života pokrývajúceho našu zem. Zapôsobili na mňa otrasne. Ale tieto otrasy burcujú ľudské povedomie. Áno, verím, že sila týchto otrasov je taká strašná, že je súčasne predzvesťou obratu v dejinách ľudstva.

2. V tejto – a zdá sa mi, že i v každej situácii – poslaním literatúry je predovšetkým brániť obyčajného občana, človeka, ktorý nikoho mocensky neovláda a ktorý žije z vlastnej práce. Má ho obraňovať pred všemohúcnosťou štátnej moci, každej moci, ktorá vždy máva tendenciu zvečniť sa a zbožštiť.²⁷

STD odmietla Tatarkovo vyjadrenie s odôvodnením, že vychádza z „buržoáznej humanity“ a „naše spoločenské a štátne zriadenie dáva na rovnakú bázu s imperialistickými štátmi. Pritom stavia akýsi antagonizmus medzi pracujúceho človeka a štátnu moc u nás (...) nevidí rozdiel medzi bojom za mier, ktorý vedie tábor socializmu, a tzv. „ochranou záujmov mieru“, hlásanou buržoáznou propagandou, a stavia nás do svetla, ako keby my sme boli zástancami politiky z pozície sily“.²⁸ Rok predtým cenzúra zasiahla aj do jeho článku Týždník v Londýne, ktorý mal byť zverejnený v 36. čísle *Kultúrneho života*. Cenzúre prekážali najmä časti, kde sa Tatarka kriticky vyjadroval k stalinizmu a študentským manifestáciám v roku 1956:

„Hádam sa ani nedomyslelo, aké škody napáchali stalinské a ždanovovské metódy v umení, v myslení a najmä vo výchove ľudí, nie iba vo výchove mládeže (...). S najväčšou zodpovednosťou sa nám všetkým spytovať, či ich, hoci nevedomky, nezdôrazňujeme, majú v rukách a usmerňujúc všetky prostriedky tvorby i spoločenskej výchovy občana. Takáto reflexológia – okrem iného – strašným spôsobom prepukla, myslím v Poznani. U nás v študentských manifestáciách (...).“²⁹

STD dokonca zakázala zverejniť v roku 1958 Tatarkovu poviedku *Stavíme si máj*, hoci v roku 1950 vyšla v samostatnom zborníku! (O niektorých cenzúrnych zásahov Tatarkových textov sa formou samostatnej štúdie zaoberá aj Jelena Paštėková.)³⁰

²⁶ Tamže.

²⁷ Tamže.

²⁸ HEČKO, František – JANČOVÁ, Mária: *Denníky 1938 – 1960*. Bratislava : Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2011, s. 366.

²⁹ Tamže.

³⁰ PAŠTĚKOVÁ, Jelena: Dominik Tatarka: Náš spoločný predok Martin Kukučín. In: *Texty Dominka Tatarku*. Ed. R. Bílik, P. Zajac. Bratislava : Veda SAV, 2014, s. 157 – 176.

Cenzúra na viacerých miestach zasiahla aj do cestopisov *Človek na cestách*, jednotlivé pasáže a vety zväčša vypustila bez uvedenia dôvodu. V cestopise zo Švajčiarska bola vypustená časť, ktorá sa týkala narážky na jeho kresťansko-socialistickú vládu: „*V tom ohľade si Švajčiarsko dodnes zachovalo vyslovene kresťanský základ spoločenského zriadenia. Ale budme spravodliví. Nič iného nemáme v pláne ani my a po švajčiarskych skúsenostiach budeme iba dôslednejší...*“³¹ Ako neprijateľné cenzor označil aj časti, kde Tatarka ironicky komentoval verbálne a konjunkturálne predstieranú zmenu politických pomerov po XX. zjazde KSSZ, ako aj permanentne pestovanú rétoriku éry socialistického realizmu prvej polovice päťdesiatych rokov, ktorá bola len súčasťou dobových politických rituálov:

„*Poľskí intelektuáli, sa mi zdá, začali o tom uvažovať prví, že oni v Poľsku a my ostatní, v ľudovej demokracii, trpíme čudným stihomamom a náramne si na ňom zakladáme, že totiž naraz máme všetko nové. Okrem nového spoločenského a nového cestovného poriadku máme časopisy ‚Nový‘ život, ‚Novú‘ kultúru, ‚Novú‘ scénu, novú inteligenciu, nových básnikov, nový krásny a liehový priemysel, novú a najpokrokovejšiu literatúru, nové divadlo, nový film, nové kádre, nových ľudí, nové metódy, miesto starej polície a súdnictva novú bezpečnosť a nové súdnictvo, miesto starých spolkov nové sväzy, miesto starých orgánov, miesto starého parlamentu nové orgány a nový parlament, miesto starej ideológie novú ideológiu, miesto Veternej a Fazulovej ulice ulicu nového mena, miesto starej huty, lazov a ciest huty, lazy, cesty a chodníčky nových mien.*“³²

Okrem iného cenzor upozornil na nesprávne zalomený obrázok znázorňujúci nejaké božstvo z mongolskej mytológie: „*Zaradenie uvedeného obrázku s textom by bolo urážkou pre mongolský ľud.*“³³ Hlásenie ďalej konštatuje, že

„*pripomienky boli prerokované so šéfredaktorom vydavateľstva Slovenský spisovateľ s. Ivanom Kupcom na dvakrát. Pri prvom jednaní so s. Kupcom, ktoré trvalo cca 4 hodiny sme poukázali na závadné časti knihy, ktoré s. šéfredaktor toho istého dňa prejednal s autorom D. Tatarkom. Pri druhom jednaní, ktoré trvalo taktiež cca 4 hodiny, s. Kupec nám oznámil, že s. Tatarka je nám povďačný za naše pripomienky týkajúce sa textu na str. č. 25, obrázku na str. 225 a niektorých iných. Zároveň nám s. Kupec povedal, že s. Tatarka súhlasí s našimi pripomienkami, pokiaľ sa týkajú spresnenia významov niektorých pojmov, avšak nesúhlasí s pripomienkami na strane č. 111, 112 a 163.*“³⁴

Počas previerok v roku 1958 sekretariát Povereníka školstva a kultúry listom upozornil Oskára Jeleňa na vydávanie aj iných „závadných diel“, ktoré nemohli vyjsť, resp. vyšli po podstatných úpravách: okrem Mináčovej zbierky próz *Z nedávnych čias* a Tatarkových textov to bola napríklad aj Matušková práca *Od včerajška k dnešku*, *Súčasná slovenská próza*, básnické zbierky Ivana Mojíka *Dnešný vzduch*, Jána Smreka *Obraz sve-*

³¹ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD 0545/57, kartón 54, rok 1957.

³² Tamže.

³³ Tamže.

³⁴ Tamže.

ta a Ivana Kupca Mušľa. Pri zbierke básní Jána Smreka *Obraz sveta* cenzúra uviedla: „Zbierka ako celok do značnej miery sa nesie v bojovom, nábožensko-mystickom protimaterialistickom duchu, čoho najlepším dôkazom je úvodná báseň *Ars poetika* a celý rad básní ako napríklad *Predpoludnie*, *Ranná symfónia*, *Psia Balada*, *Zapadol som* (báseň bola na zásah tlačového dozoru vypustená zo 7. – 8. čísla *Slovenských pohľadov* 1957), *Stroj*, *Nedočkavosť*, *Kríž poézie*, atď.“³⁵

Mladá tvorba a konkretisti

Najväčšou obeťou cenzúry sa v druhej polovici päťdesiatych rokov stalo 4. číslo *Mladej tvorby* z roku 1958, súčasťou čísla bol aj manifest mladých básnikov konkretistov (Ľubomír Feldek, Jozef Mihalkovič, Ján Stacho a Ján Ondruš). Z uvedeného manifestu sa však v archíve STD našli len fragmenty, ktoré sú vo forme citátov uvedené v jednotlivých cenzúrnych správach:

„Chceme byť školou modernej vnímavosti ... Máme na mysli nie popis, ale objavenie ... Všetky zážitky sú na programe každého dňa ... Dnes ma môže vzrušiť otvorené okno, zajtra strana z Kapitálu. A môže ma to vzrušiť silnejšie ako iného revolúcia alebo smrť ... Povinné a voľné cviky rozoznáva len krasokorčuľovanie ... Báseň je olovnícou spustená do oblohy ... Mnohí zabudli a zabúdajú, ako sa to robí. Aj Kostra, aj Smrek, aj Horov, bojujeme sa, že aj Mihálik ... V čom je naša skupinovosť? Chceme ostatne hneď na začiatku pripustiť, že náš program neostane osamelým nepokojom štyroch, že vystihuje nepokoj v celej generácii. Počítame so spoluprácou viac ako s krížením zbraní. Veríme, že sa nás v Štefánke bude stretávať čoraz viac.“³⁶

STD v auguste 1958 vypracovala aj obsiahlejšiu 25-stranovú analýzu pod názvom *Skúsenosti PV – Správy tlačového dozoru pri kontrole časopisu Mladá tvorba*³⁷ (týka sa najmä 4. čísla z roku 1958, pričom viaceré formulácie sa objavujú aj v predchádzajúcich priebežných hláseniach). V správe sa okrem iného píše, že redakcia nesprávne pochopila závery XX. zjazdu KSSZ, podľa hla malomeštiackemu liberalizmu, dovoľavala sa západných vzorov, zverejnila nevhodné narážky na Sovietsky zväz, názory autorov „vznievajú proti nášmu spoločenskému zriadeniu, proti strane a jej vedúcej úlohe, proti stranickým a ústavným činiteľom“, sú negativistické a bezútešné: „Redakcia zverejňuje, prípadne snaží sa zverejniť také neodôvodnené tendenčné materiály, ktoré sa zaoberajú len s negatívnymi stránkami nášho života a tieto sú v mnohých prípadoch značne nadsadené a vyznievajú ako obžaloba nášho zriadenia a spoločnosti. Vanie z nich bezútešnosť, ako keby sme stáli na okraji zrútenia sa, postrádajú optimistické perspektívy.“³⁸

³⁵ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD, Správy STD, kartón 55, rok 1958.

³⁶ SNA, A ÚV KSS f. P. David, kartón 113, Správa tlačového dozoru, prehľad najdôležitejších zásahov, posla SNR, číslo St – 005/1961.

³⁷ SNA, A ÚV KSS f. P. David, kartón 113, Sekr. – 0147/58 *Skúsenosti PV – Správy tlačového dozoru pri kontrole časopisu Mladá tvorba*.

³⁸ Tamže.

V správe STD sa informačno-spravodajskou formou ďalej píše:

„Podľa vzoru západných atómových literátov a dogmy dekadentnej literatúry na západe L'art pour l'art redakcia umožnila, aby uvedené číslo bolo prevažne zaplnené vlastnou a prekladovou tvorbou štyroch mladých autorov: 21-ročného Ľubomíra Feldeka, poslucháča Vysokej pedagogickej školy, 22-ročného Jozefa Mihalkoviča, poslucháča chémie, 24-ročného Jána Ondruša, knihovníka a 22-ročného Jána Stachu, poslucháča medicíny, ktorých príspevky redakcia uverejňovala už aj v minulosti. Títo autori na základe zhody názorov na našu umeleckú tvorbu a umenie vôbec schádzali sa v kaviarni Štefánka a vytvorili skupinku s vlastným programom, ktorý mal byť zverejnený v 4. čísle Mladej tvorby na prvej strane. Aby bolo jasné, že Štefánka je ich hlavným stanom, program začína vetou 'Štefánka nás vidí sedieť trochu zachmúrených' a celé číslo končí fotografiou čiašnika s. Kišša zo Štefánky s podtextom: 'Tešíme sa, že Štefánka je vašim hlavným stanom. My čiašníci sme si s literátmi vždy dobre rozumeli.' Svoj program dokončili ukážkami vlastnej a prekladovej poézie. Program aj napriek tomu, že je tam spomínaný socializmus a socialistický realizmus, ukazuje, akým smerom by sa podľa autorov malo vyvíjať naše umenie.“³⁹

Správa si však všíma nielen konkrétny programový manifest, ale z ortodoxných ideologických pozícií formulovaných v duchu stalinsko-ždanovovskej rétoriky odmieta aj poetiku a celú tvorbu začínajúcich básnikov ako súčasť ideologickej diverzie. Možno tu teda hovoriť o návrate k normám dobovo presadzovaného socialistického realizmu prvej polovice päťdesiatych rokov, ktorého najhrubšie prejavy boli po XX. zjazde KSSZ kriticky odmietnuté:

„Ich program a básne nie sú ničím novým. Stretávame sa s nimi už pred viac ako štvrtstoročím. Kladie formu, hru slovíčiek pred obsah, pred ideu, teda pred samotný zmysel poézie ako takej. O socialistickom realizme v ich poézii nemôže byť ani reči (...) Uskutočňovanie tohto programu je preto objektívne plne v zhode s líniou ideologickej diverzie, ktorá je proti nám vedená zo západu. (...) Z týchto dôvodov sme celé 4. číslo Mladej tvorby predbežne zadržali a predložili ho na Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska s. Sloukovi s návrhom, aby súdruhovia doporučili redakcii zmeniť koncepciu celého čísla.“⁴⁰

STD zároveň žiadala od redakcie Mladej tvorby sebakritiku, no tá sa jej však zdala málo radikálna: „Stanovisko redakcie aj napriek kritickým náznakom nezaújima k tvorbe uvedených štyroch autorov správne stránicke stanovisko a do určitej miery iba obhajuje, prípadne vysvetľuje koncepciu čísla, ako aj vystúpenie autorov.“⁴¹ Správa bola 19. 8. 1958 O. Jeleňom zaslaná aj generálnemu konzulovi ZSSR v Bratislave Michailovičovi Jakovlevičovi Kaprunovi.

³⁹ Tamže.

⁴⁰ Tamže.

⁴¹ Tamže.

K *Mladej tvorbe* sa vracia aj hlásenie STD z roku 1959, kedy redakcia *Kultúrneho života* pripravila diskusiu o tomto časopise. Podľa hlásenia diskutujúci nesprávne interpretovali zásahy STD, keď problém redukovali len na Ľubomíra Feldeka a jeho skupinu, v stanovisku sa zdôrazňuje, že na procese posudzovania participovali najvyššie orgány štátnej moci: „Pritom je známe, že vyhodnotenie *Mladej tvorby* pripravovali okrem jednotlivcov aj niektoré orgány a byro ÚV KSS problémy v tvorbe mladých považovalo za tak vážne, že ich uznalo za nutné prejednať a vyvodit' potrebné opatrenia. Vychádzajúc z tohto aspektu, zúženie celej diskusie na problém Feldek a spol. vyznieva ako pokus deformovať opatrenia strany.“⁴² Správa tiež oceňuje ústretový postoj šéfredaktora *Kultúrneho života*, ako aj skutočnosť, že v tomto časopise už nie sú v poslednom čase potrebné zásahy STD, dôkazom čoho bolo aj zamietnutie Števčekovej kladnej recenzie na Škvoreckého *Zbabělcov*: „Pritom poznamenávam, že s. Števček podľa vyjadrenia s. Fabryho chcel zverejniť v *Kultúrnom živote* kladnú recenziu na Škvoreckého knihu *Zbabělci*, pre jej závažnosť bude sa ňou zaoberať Sekretariát ÚV KSS.“⁴³

Cenzúra si všimla tiež texty Ernesta Špitza, ktorý údajne útočí proti zodpovedným činiteľom, bájkou Jozefa Tallu, kde je zneužitý žáner satiry, v ktorej ironizuje pofebruárové politické zriadenie, článok Štefana Druga *Väčšia náročnosť a čo ďalej* sa stavia proti usmerňovaniu vedúcej úlohy strany, satirická báseň *Satira len pre uvedomelých a prekádovaných súdruhov* od Tomáša Janovica podľa správy zosmiešňuje a diskredituje sovietske skúsenosti. Článok *Kríza svetovej literatúry* od Hansa Mayera je podľa STD dôkazom, že redakcia *Mladej tvorby* podľa západným vzorom, preto boli odstránené uvedené časti: „.... Avšak moderná literatúra nie je možná bez znalosti modernej literatúry. Jej neznalosť a nezáujem o tendencie najdôležitejších literárnych zjavov vypomstí sa v každom prípade stagnáciou a sterilnosťou... Ak chceme u nás zmeniť nepriaznivú literárnu klímu, začnime sa teda úprimne a vážne vysporiadať s moderným umením a literatúrou v najširšom rozsahu! Skončujme s tým, že Kafka je aj naďalej u nás zatajovanou postavou, že zaujímať sa o Faulknera alebo T. Wildera je skutok kladený na úroveň ilegálnej činnosti...“⁴⁴

Niektoré formulácie cenzúra odstránila aj z článku Bohuša Kováča K studniciam života, ktorý vyšiel v 2. čísle *Mladej tvorby* v roku 1957: „kritici (aj iní) tančili tak, ako sa im páskalo (...) spomeňme len na poučku o zostrujúcom sa triednom boji u nás, na základe ktorej sa písalo o hromadách kulakov, pričom voľby vždy ukazovali, že 98 % občanov je za socialistické zriadenie.“⁴⁵

K cenzorským praktikám STD v *Mladej tvorbe*, ako aj rôznym redakčným „stratégiám“ pri zostavovaní jednotlivých čísiel časopisu, sa v roku 1992 retrospektívne vracia aj Jozef Kot: „Prituhla najmä pozornosť cenzúry – presnejšie tlačového dozoru, ako sa vtedy nazývala táto inštitúcia. Pravdaže, jej povoloňovacie číslo, po ktorom bolo možné spustiť tlačiarenske stroje, sa dalo vyhandlovať doslova trhovníckym spôsobom.“⁴⁶ V podobnom duchu sa vyjadril aj vtedajší šéfredaktor *Mladej tvorby* Milan Ferko, ktorý podľa

⁴² Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát. Správy STD, kartón 56, roky 1959 – 1960.

⁴³ Tamže.

⁴⁴ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD 0545/57, kartón 54, rok 1957.

⁴⁵ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD 0545/57, kartón 54, rok 1957.

⁴⁶ DAROVEC, Peter – BARBORÍK, Vladimír: *Mladá tvorba 1956 – 1970 – 1996. Časopis po čase*. Bratislava : Vydavateľstvo L. C. A., 1996, s. 9.

jeho vyjadrenia pri zostavovaní *Mladej tvorby* priamo komunikoval so zástupcom vedúceho STD Štefanom Knutom, pričom upozorňuje na jeho „ústretové“ postoje (nájdene dokumenty v archívoch však skôr svedčia o opaku): „Isteže sme mali radosť z každej piade ‚dobyťého územia‘. Dosahovalo sa to najrozličnejšími spôsobmi, aj dobrým stykom s pracovníkmi Správy tlačového dozoru (cenzúry). Napríklad môj právnický kolega JUDr. Štefan Knut mal veľké porozumenie pre oblasť literatúry i celého umenia. Kde sa len dalo, tam povolil alebo vopred upozornil, či navrhol správnu taktiku. Často to za nás schytil, ale nikdy si nenárokoval nejaké adorácie za pomoc, ktorú preukazoval Mladej tvorbe, Kultúrnemu životu i vydavateľstvu Slovenský spisovateľ.“⁴⁷

Cenzúrne komentáre ako samostatný „žáner“

Cenzúrne komentáre mali svoj špecifický rukopis – niekedy sa cenzor obmedzil len na stručný lakonický komentár, resp. komentár úplne chýba, inokedy malo jeho čítanie podobu kritickej recenzie koncipovanej v duchu normatívne presadzovanej ideologickej inštrukcie (mohlo ísť aj o posudky, ktoré koncipovali spisovatelia či kritici) alebo insitnej interpretácie či skôr nadinterpretácie, dešifrovania rozličných skrytých inotajov, odkazov a alúzií, ktorými sa podľa cenzora autor snažil diskreditovať politický systém, alebo procesy, ktoré súviseli s dianím v prvej polovici päťdesiatych rokov. Čiže v tomto zmysle sa na jazyku správy podpisoval aj individuálny cenzorský rukopis. Ten je napríklad zreteľný na výklade satirickej poviedky od Ladislava Szalaya, redaktora časopisu *Roháč*, ktorá mala byť zverejnená v 10. čísle časopisu *Kultúrny život* v roku 1958, pričom zároveň bola svojím obsahom prirovnaná k Mináčovej zakázanej satire *Ako ma na recepcii pokúšal diabol*. Autor hlásenia, vedúci správy STD Jozef Bächer píše:

Autor, využívajúc grécku mytológiu, inotajom ohovára naše zriadenie a najvyššie stranické a štátne orgány. Prometheus, ktorý v literatúre vystupuje ako symbol pokroku, ochrany ľudstva a moci v danom prípade, podľa nášho názoru, predstavuje stranu, ktorá od buržoázie (Zeusa a rady bohov) prevzala moc. Tejto sa potom zmocní vysoký orgán (dekandrea – rada desiatich) a rozdeľuje ju medzi seba, príbuzných a známych (Oheň si v prvom rade prideliť členovia dekandrey; z ostatných obyvateľov dostali oheň blízki príbuzní dekandreistov).

Takto vysoký stranický orgán pripúta stranu k úplnej nečinnosti a sám poberá výhody. Neskôršie pod silnou kritikou ľudových mas vedúci orgán je prinútený do určitej miery odstúpiť, avšak strane byrokratickými opatreniami aj naďalej slúži ako zásterka (...) Ak sa niekto opováži kritizovať tento vysoký orgán alebo brať podiel z výhod, popáli sa a prídje o majetok (rybár Matheus). Nazdávame sa, že autor tu má na mysli ľudí, ktorí pre svoju protistranickú a protištátnu činnosť boli potrestaní.

Na základe takejto dešifrácie inotaju dá sa, podľa nášho názoru, usudzovať, že sú tu vyjadrené obdobné myšlienky ako v Djilasovej knihe Nová trieda. Taktiež tu možno vidieť určitú spojitosť s Mináčovým článkom Ako ma na recepcii pokúšal diabol, ktorý na zásah tlačového dozoru bol vypustený z Kultúrneho života číslo 38/1956.⁴⁸

⁴⁷ Tamže, s. 19.

⁴⁸ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD, Správy STD, kartón 55, rok 1958.

Správa si všima aj texty, ktoré sa venovali komentovaniu literárnej situácie v zahraničí, v 4. čísle *Mladej tvorby* z roku 1956 bol zakázaný článok pod názvom *Cesty novej juhoslovenskej literatúry*. Podľa STD umenie a literatúra v Juhoslávii boli „odrazom sociálno-ekonomického, politického a ideologického chaosu, prameniaceho z revizionistickej politiky SKJ“. Podčiarknuté boli najmä časti, ktoré hodnotili situáciu v literatúre po roku 1950: „Najväčšie nebezpečenstvo predstavovali u nás, spisovateľov sa najviac dotkli, tendencie byrokratizmu ako spoločenského javu, nevyhnutne v systéme, v ktorom má štátny aparát monopol na spravovanie hospodárstva.“⁴⁹ Podobne sa to týkalo aj komentovania situácie v poľskej kultúrnej sfére, cenzúra v tomto prípade zakázala preklad z poľského literárneho časopisu *Po prostu*, ktorý mal vyjsť pod názvom *Demokratizácia kultúry znamená mnohosmernosť*. Cenzúra upozornila na uvedenú pasáž: „Mnohorozmernosť, t. j. koexistencia rôznych umeleckých koncepcií a stanovísk, sa dnes už všeobecne chápe, uznáva sa, že je potrebná, prirodzená. Zodpovedá tiež programu demokratizácie kultúrneho života, ktorého hlavnou požiadavkou bola a vždy bude sloboda tvorčieho výrazu, umelcovo právo zobrazovať plnú životnú pravdu, menšiu závislosť na taktických dôvodoch, ktorých tak často zneužívajú.“⁵⁰

V roku 1959 STD zakázala niektoré básne Ondra Lysohorského z jeho zbierky *Brázdou k vesmíru*. Tu už cenzor priamo poukazuje na „recidívy“ XX. zjazdu KSSZ, z jeho básne *Moja odpoveď* údajne zaznievajú „recidívy básnikovho ‚svedomia národa‘ po XX. zjazde KSSZ a zdá sa, že básnik, ktorý bojoval toľké roky za spravodlivý spoločenský poriadok a dočkal sa nového režimu, dospel k názoru, že boj bol zbytočný“.⁵¹ Oskár Jeleň toto hlásenie adresoval povereníkovi školstva a kultúry Vasilovi Bilákovi.

Podľa hlásenia STD z 24. 10. 1959 mal cenzor Štefan Minárik pripomienky ku kladnej recenzii Júliusa Nogeého, ktorú napísal na Matuškovu knihu *Od včerajška k dnešku* (STD mala k nej výhrady už predtým). Minárik píše:

„Autor recenzie ideovo a štylisticky podľahol nesprávnym ideovým názorom A. Matušku a knihu nadmieru vychválil. Recenzia vyznievala tak, ako keby Matušкова kniha mala byť krédom a základným kameňom hodnotenia slovenskej súčasnej prózy (...) Vzhľadom k tomu, že Matušková kniha *Od včerajška k dnešku* na mnohých miestach postráda správny marxistický prístup pri hodnotení slovenskej súčasnej prózy, ktorú cez klasickú (našu i svetovú) literatúru úplne odsudzuje, nie je žiaduce, aby Matušкова kniha bola vychvalovaná.“⁵²

Viacere texty nemohli byť zverejnené z „kádrových dôvodov“, autori boli na indexe alebo boli mocou označené ako „politicky kompromitované osoby“. Týkalo sa to napríklad textov Emila Boleslava Lukáča *Šalda a Bratislava* a Ladislava Novomeského *Náš Šalda*, ktoré mali vyjsť v *Slovenských pohľadoch*. V hlásení STD sa uvádza: „V oboch prípadoch ide o politicky kompromitované osoby. Články boli prekonzultované s povereníkom vnútra

⁴⁹ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD 0545/57, kartón 53, rok 1956.

⁵⁰ Tamže.

⁵¹ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát. Správy STD, kartón 56, roky 1959 – 1960.

⁵² Tamže.

*O. Jeleňom a po jeho doporučení na Ústřednom výbore strany, kde s. Kominár – pracovník oddelenia umenia, oznámil, že články uverejnené byť nemôžu. Vypustenie článkov bolo prejednané so zástupcom šéfredaktora s. Bžochom, ktorý so zásahom nesúhlasil (...).*⁵³

Štefan Minárik vyslovil výhrady aj k *Dejinám slovenskej literatúry (Literatúra v období medzi dvoma vojnami)* od Milana Pišúta, Jána Mišianika, Pavla Petrusa, Jána Gregorca a Pavla Števčeka. Podľa cenzora sa diela autorov, ktorí boli tvorivo aktívni počas vojnového slovenského štátu, hodnotia nezávisle od ich občianskych postojov, v záverečnej kapitole je Pavlovi Števčekovi vytýkané, že ideologicky neodmietol nesprávne názory a tendencie, „ktoré sa vyskytli u niektorých spisovateľov po XX. zjazde KSSZ a II. zjazde československých spisovateľov“,⁵⁴ pri hodnotení niektorých diel zase postupoval príliš liberalisticky alebo neproporčne (týkalo sa to najmä Bednárových *Hoďín a minút*).

Cenzúrne zásahy poznačili aj Bakošou teoretickú prácu Metodické štúdie, kde sa cenzúre nepozdávala Bakošova kritika stalinskej ideológie prvej polovice päťdesiatych rokov. V hlásení sa uvádza:

*Autor sa síce pokúšal o marxistické poňatie problematiky, ale jeho intelektuálny prístup k materii a rezervovaný postoj k politike strany ho priviedol v niektorých prípadoch k revizionistickým záverom (...) Celkový názor Správy tlačového dozoru na knihu bol negatívny, lebo základný prístup k spracovanému materiálu nebol z pozície triednej a stránickej, ale z pozície literárneho kritika – liberála, čo v niektorých prípadoch viedlo k nesprávnym, ba možno povedať až revizionistickým názorom. Preto bola celá publikácia postúpená Povereníctvu školstva a kultúry a posúdeniu marxistickými odborníkmi a potom bolo rozhodnuté o jej vydaní, prípadne prepracovaní. Podľa vyjadrení Povereníctva školstva a kultúry sa komisia veľmi kriticky zapodievala rukopisom. Menovite s. Bretislav Truhlár hlboko marxisticky rozobral nedostatky rukopisu. Na strane druhej lektori, ako napríklad s. akad. Hrušovský a ďalší považovali dielo za veľmi dobré a videlo sa im, že by mohlo vyjsť bez podstatných opráv. Po tomto jednaní bola prepracovaná publikácia znovu predložená ku kontrole. No aj v tejto boli ešte ideologické závažnosti.*⁵⁵

STD venovala veľkú pozornosť aj básnickej zbierke Ivana Mojika *Dnešný vzduch*, ktorá bola po cenzorských úpravách odložená na vydanie v roku 1958. Zbierka vyšla v pôvodnom vydaní v náklade 1 749 kusov a bola zošrotovaná. V hlásení STD sa na adresu a poetiku Ivana Mojika uvádza:

Možno povedať, že I. Mojík je mladý talentovaný básnik. V zbierke Dnešný vzduch aj napriek tomu, že niektoré básne vyznievajú kladne, viaceré sú do veľkej miery poznačené nezdravými západniarskymi vplyvmi a vnútornými rozpormi básnika, vyvolávajú pocit beznádeje, pesimizmu a pôsobia demobilizačne. Vyznievajú don quichotsky, bojujú

⁵³ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD 0545/57, kartón 54, rok 1957.

⁵⁴ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD, Správy STD, kartón 55, rok 1958.

⁵⁵ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD, Správy STD, kartón 56, roky 1959 – 1960. Bakoš svoje teoretické práce začiatkom šesťdesiatych rokov zverejnil v monografiách *Literatúra a nadstavba* (1960) a *Problémy literárnej vedy včera a dnes* (1964).

proti domnelým nedostatkom nášho zriadenia. Autor nevychádza zo socialistickej morálky a z nej prameniaceho socialistického humanizmu. I keď niektoré jeho vidiny sú optimistické, platforma, z ktorej vychádza, nie je triedna a stranická, ale na mnohých miestach s nádychom kozmopolitizmu. Jeho vnútorné rozpory sa odrážajú v neujasnenej, ba možno povedať bezsmerovej koncepcii (...). Na strane 45 v básni „Vzduch“ autor v prvom verši sa dovoľáva slobody a svojimi prirovnaniami kreslí našu skutočnosť ako väzenské prostredie. V básni „Sloboda“ na strane 63 tvrdí, že u nás nie je sloboda pre básnický rozlet a že v našom zriadení a spoločnosti – tak ako v kapitalistickom svete – vládne teror, špehúňstvo, udavačstvo a pod. Okrem toho zbierka básní je pretkaná na niektorých miestach ošklivými naturalizmami (...).⁵⁶

Cenzorské zásahy sa objavovali aj v knižných prekladoch, týkalo sa to napríklad článkov a esejí od Thomasa Manna, ktoré vyšli v roku 1958 pod názvom *Spisovateľ a spoločnosť*, v esejí Goethe a demokracia boli bez komentára odstránené pasáže, kde autor kriticky odmieta ruský bolševizmus, resp. ho dáva do súvislosti s fašizmom:

„Keby mi nič iné neprikazovalo úctu k nej, tak by to bol jej nezmenený odpor proti fašizmu talianskeho alebo nemeckého razenia – tomuto čiste reaktívnemu, malichernému napodobeniu bolševizmu, odrody revolúcie bez akéhokoľvek vzťahu k myšlienke ľudstva a jeho budúcnosti (...) Autokracia a revolúcia sa navzájom našli vo výsledku a čo máme pred sebou, to je autokratická revolúcia, revolúcia v byzantskom rúchu, ktorá si robí nárok na vykúpenie sveta a stojí v najväčšom boji proti západnému nároku na získanie sveta a na duchovnú a hmotnú svetovládu. Je to pochmúrne riadenie dejín, že sa zápas medzi oboma imperializmami rozpútava alebo hrozí rozpútať v okamihu, v ktorom vývoj techniky, ako som povedal, vystupuje do závratnej výšky a veda pripravuje ničivé prostriedky, ktoré ohrozujú i sám život ľudstva (...).“⁵⁷

Tento cenzorský zásah nie je v správach STD komentovaný.

Napriek oficiálne deklarovanému politickému uvoľneniu po XX. zjazde KSSZ, nie je literárnohistoricky korektné marginalizovať zásahy komunistickej moci vo sfére kultúry ani v období rokov 1956 – 1963 (už vonkoncom nemožno hovoriť o rezignácii na estetický kánon socialistického realizmu). Práve naopak, v určitých sférach utužila a „zdokonalila“ kontrolné mechanizmy, poučila sa z predchádzajúcich „chýb“, resp. zmenila svoju stratégiu a stala sa viac „neviditeľnou“ (na utuženie cenzúry mali podstatný vplyv aj maďarské udalosti v roku 1956). Paralelne s deklarovaným politickým uvoľnením v oficiálnej kultúrnej sfére sa teda pod povrchom odohrávali „skryté“ mocenské mechanizmy, ktoré udržiavali v chode určitý status quo pripomínajúci návrat k ideologickej rétorike prvej polovice päťdesiatych rokov. Moc teda nebola otvorene manifestovaná násilnými represiami a terorom (politické procesy, popravy), ale mala latentnejšiu podobu. Na tento paradox medzi oficiálne deklarovanými a fakticky realizovanými zámermi upozornila vo svojich spomienkach z pôsobenia v *Kultúrnom živote* aj Agneša Kalinová: „Para-

⁵⁶ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD 0545/57, kartón 54, rok 1957.

⁵⁷ Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD, Správy STD, kartón 55, rok 1958.

doxom alebo možno práve logikou tohto vývinu bolo, že keď si už niektorí mysleli, že si môžu trúfať a odvážne povedať svoj názor, vznikol špeciálny úrad – Ústredná správa tlačového dozoru, čiže vlastne orgán poverený cenzúrou.⁵⁸ Spomenuté mechanizmy mali na dobovú umeleckú tvorbu a literárny život relevantný vplyv (niekedy boli cenzorské zásahy skôr kozmetické, inokedy viedli k úplnému zákazu).

Podľa Jiřího Knapíka⁵⁹ bol cenzorský orgán zriadený ako „neverejný“ práve za účelom efektívnejšieho systému kontroly, ktorý mal však pôsobiť aj ako istá forma „tvorivého usmernenia“, teda nielen zakazovať či odstraňovať ideologicky „závadné“ texty či ich časti, ale mal plniť aj didaktickú funkciu. Explicitná cenzúra sa tak postupne transformovala na implicitnú, resp. smerovala k autocenzúre – sami autori a editori sa mali „naučiť“ identifikovať problematické miesta, aby vôbec nemuselo prichádzať k zásahom zo strany STD. Vplyv cenzúry nemusel byť teda realizovaný len explicitným zákazom, ale aj autocenzúrou – sám autor si postupne osvojuje diskurz totožný s definovanými pozíciami oficiálneho kánonu (cenzor vytvára „modelového autora“), alebo sa stáva viac či menej aktívnou súčasťou jej mechanizmov (pre autora sa cenzor stáva „modelovým čitateľom“).⁶⁰ Túto špecifickú cenzorsko-autorskú „rétoriku“, ktorá na úrovni jazyka spoluutvárala dobový literárny diskurz, retrospektívne opisuje na príklade koncipovania textov zverejňovaných v *Mladej tvorbe* jej redaktor Jozef Kot: „Čoskoro sme zistili, že cenzori nemajú v článku radi najmä jednoznačné kategorické konštatovania. A tak sa pri týchto jednačkách ‚všetci‘, ‚všetko‘ nahrádzalo ‚väčšinou‘, ‚nikto‘, ‚takmer nikým‘, texty sa relativizovali slovami ‚aj‘, ‚možno‘, ‚možno‘, ‚nielen‘ ap.“ Cenzúra si väčšinou všimla úvahy, články, menej beletristické príspevky. To redakcii umožňovalo pokračovať v tlaku na kvalitu literatúry.“⁶¹

Mocenská kontrola sa po februári 1948 v oblasti kultúry však nevykonávala len prostredníctvom cenzorského úradu, ale aj iných inštitucionálnych mechanizmov (zákony, organizácie), komunistická strana už krátko po februárovom prevzatí moci mala „vyškolených aktivistov (‚kádre‘) nielen na všetkých úrovniach štátnej a verejnej správy“, sekretariát ÚV KSS sa tiež zaoberal „organizáciou nakladateľstiev a ich funkciami, politickým vedením a plánovaním knižnej produkcie, úlohami lektorskej rady KSS a jej personálnym (‚kádrovým‘) zložením, úlohami Národnej edičnej rady slovenskej (NERS) a jej personálnym (‚kádrovým‘) zložením, ‚predpokladmi výkonnosti‘ NERS, a napokon likvidáciou súkromných nakladateľstiev a distribúciou kníh“.⁶² Viacero autorov a knižných titulov bolo aj na základe týchto inštitucionálnych mechanizmov vyradených z verejného obehu alebo mali priamo zakázané svoje práce zverejňovať. Cenzúra bola zákonom č. 81/1968 Zb. schváleným Národným zhromaždením prechodne zrušená, no po invázii vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968 bol uznesením vlády z 30. augusta 1968 pri Predsedníctve vlády vytvorený Úrad pre tlač a informácie (13. septembra bol potvrdený aj zákonom č. 127/1968 Zb.), ktorý

⁵⁸ KALINOVÁ, Agneša: *Mojich 7 životov*. Bratislava : Aspekt, 2012, s. 202 – 203.

⁵⁹ Pozri KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948 – 1956*. Praha : Nakladatelství Libri, 2006.

⁶⁰ Pozri PAVLÍČEK, Tomáš – PÍŠA, Petr – WÖGERBAUER, Michael (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*. Brno : Host, 2013.

⁶¹ DAROVEC, Peter – BARBORÍK, Vladimír: *Mladá tvorba 1956 – 1970 – 1996. Časopis po čase*. Bratislava : Vydavateľstvo L. C. A., 1996, s. 9.

⁶² ŠÚTOVEC, Milan: *Membra disiecta literaria*. Bratislava : Veda SAV, 2011, s. 149 a 170.

najmä v období normalizácie plnil kontrolnú funkciu a hodnotiace správy posielal na ÚV KSS, kontrolnú činnosť rovnako vykonávali poverení redaktori aj priamo vo vydavateľstvách a redakciách. Tento zákon bol definitívne zrušený až na jar 1990.

Text je čiastkovým výstupom z riešenia projektu *Dejiny slovenskej literatúry po roku 1945*, APVV – 0085 – 10.

PRAMENE

Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát. Správy STD, kartón 51, roky 1953 – 1954.
Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD, Správy STD, kartón 53, rok 1956.
Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD 0545/57, kartón 54, rok 1957.
Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát STD, Správy STD, kartón 55, rok 1958.
Slovenský národný archív, fond PV – sekretariát. Správy STD, kartón 56, roky 1959 – 1960.
SNA, A ÚV KSS f. P. David, kartón 113, Správa tlačového dozoru, prehľad najdôležitejších zásahov. DZ – Sekr.- 0336/59.

LITERATÚRA

DAROVEC, Peter – BARBORÍK, Vladimír: *Mladá tvorba 1956 – 1970 – 1996. Časopis po čase*. Bratislava : Vydavateľstvo L.C.A., 1996
HEČKO, František – JANČOVÁ, Mária: *Denníky 1938 – 1960*. Bratislava : Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2011.
HOLKA, Peter: *V košeli zo žihľavy*. Martin : Fatrin, spol. s r. o., 1992.
KALINOVÁ, Agneša: *Mojich 7 životov*. Bratislava : Aspekt, 2012, s. 202 – 203.
KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948 – 1956*. Praha : Nakladatelství Libri, 2006.
LEIKERT, Jozef: *Taký bol Ladislav Mňačko*. Bratislava : Luna, 2008.
MARUŠIAK, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*. Brno : Prius 2001.
MINÁČ, Vladimír: Stenografický protokol z konferencie Zväzu slovenských spisovateľov. In: *Kultúrny život*, roč. 23, 1968, č. 19, s. 4 – 5.
MŇAČKO, Ladislav: *Siedma noc*. Bratislava : Práca, 1990.
PAŠTÉKOVÁ, Jelena: Dominik Tatarka: Náš spoločný predok Martin Kukučín. In: *Texty Dominka Tatarku*. Ed. R. Bílik, P. Zajac. Bratislava : Veda SAV, 2014, s. 157 – 176.
PAVLÍČEK, Tomáš – PÍŠA, Petr – WÖGERBAUER, Michael (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*. Brno : Host, 2013.
TOMÁŠEK, Dušan: *Pozor, cenzurováno! aneb Ze života soudružky cenzury*. Praha : vydavatelství a nakladatelství MV ČR, 1994.
ŠÚTOVEC, Milan: *Membra disiecta litteraria*. Bratislava : Veda SAV, 2011.

Mgr. Pavel Matejovič, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
811 03 Bratislava
SR
e-mail: pavel.matejovic@gmail.com